

Хохліна О.П. Психологічні засади формування професійно-значущих якостей у майбутніх правоохоронців // Юридична психологія та педагогіка. – 2013.- №2. – С.3-21.

Олена Хохліна, доктор психологічних наук, професор, Київ

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ЗНАЧУЩИХ ЯКОСТЕЙ У МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЗНАЧИМЫХ КАЧЕСТВ У БУДУЩИХ ПРАВООХРАНИТЕЛЕЙ

PSYCHOLOGICAL BASES OF FORMATION OF PROFESSIONALLY-MEANINGFUL QUALITIES OF FUTURE SERVICEMEN OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES

У статті розкриваються теоретичні засади формування професійно-значущих якостей у майбутніх правоохоронців, які визначаються у плані діяльнісного та особистісного підходів у психології та педагогіці. Основою становлення якостей розглядається засвоєння курсантами спеціально організованої, відповідно до заданих з цією метою параметрів, правоохоронної діяльності; а змістом – їх формування в особистісному контексті.

В статье рассматриваются теоретические вопросы формирования профессионально-значимых качеств у будущих правоохранителей, которые определяются в плане деятельностного и личностного подходов в психологии и педагогике. Основой становления качеств рассматривается усвоение курсантами специально организованной, в соответствии с заданными с этой целью параметрами, правоохранительной деятельности; а содержанием – их формирование в личностном контексте.

The article deals with the theoretical problems of the formation of professionally meaningful qualities of future servicemen of law enforcement agencies which are specified in terms of activity and personality approaches in psychology and pedagogics. The acquiring of skills and knowledge by trainees during specially organized, according to the set-up parameters, law enforcement activities is the basis

of the qualities formation; while their formation in the personality context is the content.

Ключові слова: професійно-значущі якості правоохоронців, діяльність, особистість.

Ключевые слова: профессионально-значимые качества правоохранителей, деятельность, личность.

Key words: professionally meaningful qualities of future servicemen of law enforcement agencies, activities, personality.

Реалії сьогодення обумовлюють актуальність проблеми удосконалення фахової підготовки правоохоронців. Розв'язання цієї проблеми потребує спеціальних теоретико-емпіричних досліджень у психолого-педагогічній науці, які базуються на сучасних її досягненнях. Пріоритетним напрямком таких досліджень є вивчення шляхів та засобів формування професійно-значущих якостей у майбутніх правоохоронців у вищих навчальних закладах. Їх проведення має базуватися на певних теоретичних засадах щодо розв'язання проблеми в цілому та конкретних її питань. Одному з підходів до визначення таких засад і присвячується стаття, в якій наведено результати проведеного теоретичного дослідження.

В основу нашого дослідження покладено вивчення праць з проблеми психології трудової та професійної підготовки (К.М.Гуревич, Є.О.Климов, В.А.Моляко, П.С.Перепелиця, К.К.Платонов, В.В.Рибалка, В.В.Чебишева та ін.), з проблеми психології правоохоронної діяльності, та професійної підготовки правоохоронців (Ю.В.Чуфаровський, В.В.Романов, О.М.Столяренко, В.Л.Васильєв, О.Е.Петруні, М.В.Костицький, В.М.Синьов, О.В.Шаповалов, В.Г.Андросюк, В.І.Барко, Л.І.Казміренко, В.С.Медведев, С.І.Яковенкї, Д.О.Олександров, В.М. Монастирський, О.І.Кудерміна, С.М.Ірхіна, О.В.Каверін, Н.Ю.Гребінь-Крушельницька, С.І.Лиска та ін.) [1-8], з проблем соціалізації особи, становлення особистості та методологічних

підходів у психології та педагогіці (К.О.Абульханова, Б.Г.Ананьєв, Г.М.Андрєєва, І.Д.Бех, Л.С.Виготський, В.К.Гербачевський, А.Б.Коваленко, А.Г.Ковальов, М.Н.Корнєв, Г.С.Костюк, О.М.Леонтєв, Б.Ф.Ломов, С.Д.Максименко, В.М.Маркін, А.В.Мудрик, С.А.Мул, І.М.Палей, Б.Д.Паригін, А.В.Петровський, К.К.Платонов, В.В.Рибалка, Л.Д.Столяренко, Д.І.Фельдштейн, Т.Шибутані та ін.), а також власних досліджень[9-16].

У результаті дослідження визначено, що підготовка у ВНЗ майбутніх правоохоронців має здійснюватися відповідно до системи професійних якостей, необхідних для ефективного виконання діяльності. Підвищення ефективності професійного становлення фахівців у галузі права можливе за умови урахування суті діяльності та тих вимог, що ставляться до її суб'єктів. Лише за цієї умови уможливується повнота підготовки до юридичної діяльності, зміст якої конкретизується відповідно до її специфічних особливостей.

Діяльність - суто людська форма активності. У широкому розумінні це специфічно людська форма ставлення до навколишньої дійсності, змістом якої є доцільне її перетворення. У більш вузькому - діяльність є активністю, що регулюється усвідомленою метою. У найбільш абстрактному та загальному визначенні категорія діяльності розкриває відношення «суб'єкт-об'єкт». Загальними ознаками будь-якої діяльності, у тому числі й правоохоронної є суспільний характер, цілеспрямованість, плановість, систематичність, суб'єктивність, предметність [10].

Підготовка до професійної діяльності має здійснюватися з урахуванням її структури та, відповідно, тих якостей, які забезпечують її виконання. В науці та практиці використовуються наступні загальні структури діяльності.

1. Структура діяльності, відповідно до необхідних умов здійснення: суб'єкт, потреба та мотив, предмет, власне зовнішні та внутрішні умови, знаряддя, процес, результат. Діяльність завжди здійснює людина-суб'єкт, яка діє з конкретним предметом у певних умовах завдяки знаряддям (засобам), що використовуються в процесі одержання певного результату, відповідного до потреби, опрідмеченої у меті.

2. Одиницею діяльності (найдрібнішою частиною, що зберігає властивості цілого) є задача (завдання). Її розв'язання пов'язується з розглядом змістової, операційно-організаційної та мотиваційної сторін. Мотиваційна наявність у суб'єкта позитивного ставлення до розв'язання задачі; змістова наявність знань, необхідних для виконання діяльності. Організаційно-операційна – володіння навичками та вміннями, необхідними для виконання діяльності. Без наявності цих складових процес діяльності не є можливим.

3. Діяльність здійснюється у процесі розв'язання завдань за етапами - аналіз, планування, організація, практичне виконання діяльності, контроль, оцінка її результатів – з використанням дій та рухів. Дії – це окремі акти діяльності, спрямовані на певні цілі. Способи виконання дій в конкретних умовах – це операції; способи дій розглядаються як навички та вміння. Елементами дій є рухи – виконавчі, гностичні, пристосування.

4. Як структуру діяльності розглядають складові психічної діяльності, що забезпечують процес зовнішньої (практичної) діяльності. До складових діяльності, які розкривають різні аспекти та рівні регулюючої функції психічного у підготовці, організації та виконання діяльності, в ході якої перетворюється її предмет, відносять: мотив, мету, планування діяльності, переробку інформації, оперативний образ, прийняття рішення, дії, перевірку та корекцію результатів [10, 13].

Виконання діяльності, відповідно до її структури, передбачає наявність у суб'єкта необхідних для цього якостей. Конкретна фахова підготовка має орієнтуватися на формування таких якостей з урахуванням специфіки професійної (а саме правоохоронної) діяльності.

Правоохоронна діяльність – це соціальна діяльність, що здійснюється у сфері права. Її специфіка – щонайперше у вимогах соціальності, законності, моральності. Правоохоронна діяльність характеризується також:

- розмаїтістю задач, що розв'язуються у межах правової норми;
- виконанням в умовах правового регулювання;
- спілкуванням в умовах правового регулювання;

- високим рівнем емоційної напруженості;
- правом та обов'язком застосовувати владу від імені закону;
- організаційною стороною (організацією власної праці впродовж дня, тижня; в умовах ненормованого робочого дня; спільної праці з іншими посадовими особами, іншими сторонами тощо);
- необхідністю долати опір осіб та груп;
- творчим характером [1; 3 та ін.].

У правоохоронній діяльності виділяються соціальна, пошукова (пізнавальна), комунікативна, конструктивна та реконструктивна, організаційна, засвідчувальна сторони (складові чи різновиди діяльності). Відповідно до кожної із цих сторін, ставляться вимоги до професійних якостей правоохоронця, що забезпечують ефективність їх виконання.

Соціальна сторона вимагає від фахівця прагнення до істини, справедливості, гуманізму, чесності, принциповості; лекторських, педагогічних здібностей тощо. Для пошукової діяльності необхідними є спостережливість, уважність та здатність зосереджувати увагу на значущих об'єктах, здатність запам'ятовувати та відтворювати інформацію, здійснювати операції мислення та робити висновки, уявляти. Комунікативна сторона діяльності передбачає наявність у суб'єкта можливості висловлювати свої думки та сприймати висловлювання інших, налагоджувати контакт, витримки, такту, емоційної стійкості, здатності відстоювати свою точку зору, здатності до емпатії та регуляції емоційного стану суб'єктів спілкування. Конструктивна та реконструктивна складові діяльності вимагають від правоохоронця здатності аналізувати отримувану інформацію, формулювати гіпотези, здійснювати планування розв'язання завдань, використовуючи творчий підхід, інтуїцію тощо. Для організаційної сторони діяльності необхідним є наявність у фахівця цілеспрямованості, організованості, дисциплінованості, наполегливості. Засвідчувальна складова діяльності передбачає здатність до узагальнення інформації, переведення усного мовлення у писемне, опису ситуації правопорушення, сформованість писемного мовлення [1; 5; 6 та ін.].

На основі професіографічного опису правоохоронної діяльності було з'ясовано чинники професійної придатності, відповідно до яких визначено комплекси професійно значущих психологічних якостей [4; 2].

I чинник – високий рівень соціальної (професійної) адаптації. Даний чинник безпосередньо пов'язаний з нормативністю поведінки правоохоронця в будь-яких, у тому числі в екстремальних умовах професійної діяльності. Тому його слід розглядати як один з провідних чинників професійної придатності працівників правоохоронних органів. До якостей особи, що формують вказаний чинник, слід віднести:

- високий рівень правосвідомості;
- чесність, цивільна мужність, сумлінність;
- принциповість у боротьбі з порушеннями правопорядку;
- обов'язковість, сумлінність, старанність, дисциплінованість.

Свідченням професійній непридатності правоохоронця є протилежні якості: низька моральність, нечесність, безвідповідальне ставлення до справи, недисциплінованість, схильність до алкоголізму.

II чинник – нервово-психічна (емоційна) стійкість. Даний чинник передбачає:

- стресостійкість;
- високий рівень самоконтролю над емоціями і поведінкою;
- працездатність у критичних, що викликають фрустрацію, ситуаціях;
- адаптивні властивості нервової системи (сила, врівноваженість, рухливість, чутливість, активність, динамічність, лабільність, пластичність нервових процесів), що дозволяють на належному рівні зберігати працездатність у стані стомлення, здатність адекватно реагувати на різні події.

Негативно оцінюються наступні якості особи: низька стресостійкість, підвищена емоційна напруженість; високий рівень агресивності, імпульсивність вчинків; невротичні симптоми, швидка виснажуваність нервових процесів; психопатичні властивості характеру.

III чинник – високий рівень інтелектуального розвитку, пізнавальна (когнітивна) активність, які обумовлені наступними якостями особи:

- розвинутий інтелект, широкий світогляд, ерудиція;
- гнучке, творче мислення, розумова працездатність, кмітливність;
- аналітичний склад розуму, прогностичні здібності, уміння виділяти головне;
- активність, рухливість психічних пізнавальних процесів (сприймання, ємкої пам'яті, продуктивного мислення, уваги);
- розвинута уява, інтуїція, здатність до абстрагування, рефлексії.

Навпаки, низька розумова працездатність, знижена пізнавальна активність, інтелект, нерозвинена уява, слабка пам'ять – якості, несумісні з ефективністю професійної праці, і вони оцінюються як прогностично несприятливі.

IV чинник – комунікативна компетентність. Комунікативна компетентність передбачає наступні якості:

- здатність налагоджувати емоційний контакт з учасниками спілкування, підтримувати з ними в необхідних межах довірчі стосунки;
- проникливість, здатність розуміти внутрішній світ співбесідника, його психологічні особливості, потреби, мотиви поведінки, стан психіки;
- доброзичливе, ввічливе ставлення до людей, вміння слухати учасника діалогу, емпатійність (здатність емоційно відгукуватися на переживання співбесідника);
- вільне, гнучке володіння вербальними і невербальними засобами спілкування;
- вміння у конфліктних ситуаціях використовувати адекватну ситуації стратегію комунікативної поведінки, змінювати залежно від обставин стиль спілкування;
- здатність до співпраці, досягнення компромісів, угод;
- розвинутий самоконтроль над емоціями, настроєм в екстремальних ситуаціях;

- адекватна самооцінка;
- почуття гумору.

Якостями, що істотно утрудняють комунікативні процеси, знижують їх результативність, є: замкнутість, підвищена зосередженість на своїх проблемах, переживаннях (інтравертованість); вразлива самолюбивість, підвищена образливість, конфліктність, агресивність; емоційна нестійкість, імпульсивність; незадовільне володіння вербальними і невербальними засобами спілкування.

V чинник – організаторські здібності. Організаторські здатності дозволяють правоохоронцю здійснювати управління різними суб'єктами, з якими доводиться вступати в діалог у процесі професійного спілкування. Тому правоохоронець, особливо управлінської ланки, повинен мати наступні якості:

- активність, ініціативність, винахідливість, розпорядливість;
- сміливість, рішучість, наполегливість, цілеспрямованість, уміння виділяти головне, прогнозувати наслідки рішень, що приймаються;
- самостійність; почуття відповідальності за свої дії і вчинки;
- організованість, зібраність, акуратність у роботі.

Важливу роль у структурі організаторських здібностей грають й інші відмічені вище властивості: комунікативна компетентність; нервово-психічна стійкість; адекватна самооцінка; висока мотивація досягнення успіху.

Якостями, що істотно знижують організаторські можливості правоохоронця, ефективність його дії на інших осіб, є: психопатичні властивості характеру, підвищена агресивність, незбалансованість процесів гальмування і збудження, емоційна нестійкість, пасивність, безвідповідальність, надлишкова недовірливість, тривожність, понижений інтелект, завищена самооцінка, владолюбство, зверхнє ставлення до людей [4].

Окрім перерахованих вище якостей особи, що стосуються різних підструктур правоохоронної діяльності, ефективність праці правоохоронця багато в чому залежить також і від мотиваційної сфери: якою мірою в ній домінують соціально значущі мотиви, потреба в досягненні успіхів в роботі,

професійного престижу, авторитету і пошани серед колег, а також громадян, чий законні права і інтереси він має захищати [4]. Як пріоритетні для оцінки здібностей суб'єкта до правоохоронної діяльності визначаються його правосвідомість та морально-психологічні особливості [3].

Ставлячи питання про шляхи розвитку професійно-важливих якостей правоохоронців, ми дійшли висновку, що продуктивним для його розв'язання є використання діяльнісного та особистісного методологічних підходів.

Відповідно до діяльнісного підходу, професійно значущі якості правоохоронця мають розглядатися через призму професійної діяльності його носія, виходячи з принципу єдності, взаємозумовленості психіки та діяльності. Діяльнісний підхід використовується для розуміння суті психічного, його походження, форми існування та прояву, призначення, формування (розвитку, корекції) тощо. Найважливішими у контексті проблеми, що розглядається, є наступні позиції підходу.

1). Зовнішня діяльність реалізується за участю психофізіологічних функцій, які є її основою і певною мірою впливають на її плин. Водночас ці функції (і якості) породжуються, проявляються та перебудовуються в діяльності.

2). До психічного потрібно підходити також як до того, що породжується в діяльності з метою регуляції цієї діяльності. Діяльність, з одного боку – це процес, у якому породжується психічне відображення світу у голові людини, а з іншого – процес, який сам керується психічними процесами.

3). Необхідною умовою становлення психічного явища є спеціальна організація зовнішньої (практичної) діяльності, виконання якої породжувало б зміни щодо психічного явища, розвиток якого, в свою чергу, сприяв би регуляції тієї ж діяльності.

4). До психічного потрібно підходити як до того, що проявляється в діяльності. Відповідно, вивчення психічного та спостереження за його змінами можливе на основі аналізу процесу та результатів виконання діяльності.

5). Психіка формується (розвивається, коригується) в діяльності, у процесі інтериоризації зовнішньої (практичної) діяльності у внутрішню (психічну). Найефективніше це відбувається за умови спеціальної побудови зовнішньої діяльності: становлення в особі психічного явища (якості) має здійснюватися за спеціальної організації діяльності, в якій закладаються усі необхідні параметри для формування бажаного психічного явища з урахуванням структури діяльності [10; 16].

Таким чином, загальною умовою формування професійно важливих якостей у майбутнього правоохоронця є засвоєння ним професійної діяльності відповідно до її структури. Зокрема, опанування курсантом змістовою, операційно-організаційною та мотиваційною складовими діяльності (в основу розвивальної роботи, залежно від конкретної мети можуть покладатися й інші структури діяльності) є основою формування у них значущих для її виконання якостей. Саме за умови засвоєння діяльності уможлиблюється варіювання вимог до її здійснення, якими б передбачалось становлення конкретних та потрібних професійних властивостей. Отже, формування професійної діяльності має бути спеціальною метою професійної підготовки майбутніх правоохоронців у зазначеному плані.

Засвоєнню змістової складової діяльності, тобто необхідних для її здійснення знань, відводиться домінуюча роль у навчально-виховному процесі ВНЗ. На значення зазначеної складової діяльності вказує вислів видатного педагога К.Д.Ушинського про те, що пуста голова не мислить. Так само: будь-яка діяльність не може виконуватися без необхідних для цього знань. Знання, ж у свою чергу, мають структуруватися щодо предмета, дій (способів дій – навичок та вмінь), засобів (інструментарію), процесу виконання правоохоронної діяльності, з урахуванням специфіки її різновидів. Особливе місце у підготовці правоохоронця відводиться знанням з права, що є основою становлення у них правосвідомості, а саме його когнітивного компонента.

Як показує професіографічний аналіз правоохоронної діяльності та значущих для її виконання якостей, важливе значення для їх формування має й

засвоєння курсантами знань щодо моральних принципів, правил поведінки у суспільстві, правил та способів спілкування, правил саморегуляції.

Необхідною складовою правоохоронної діяльності, яку має засвоювати курсант впродовж навчання у ВНЗ, є операційно-організаційна її складова. Операційна складова стосується тих способів дій - навичок та вмінь, які складають суть та специфіку конкретної професійної діяльності. Організаційна сторона стосується загальнонавчальних та загальнотрудових умінь інтелектуального характеру, які майбутній правоохоронець поетапно має здійснювати при розв'язанні будь-яких професійних завдань. Це - вміння аналізувати, планувати, організовувати та контролювати їх виконання. Саме ці вміння сприяють ефективності діяльності, забезпечуючи її процесуальну сторону, незалежно від конкретних умов. Засвоєння майбутнім фахівцем операційно-організаційної сторони діяльності передбачено навчальним процесом у ВНЗ, щонайперше на практичних заняттях, при проходженні практики та стажування. Водночас слід зазначити, що організаційна складова діяльності в якості спеціальної мети навчання розглядається недостатньою мірою, хоча й має значні можливості у плані формування та розвитку професійно важливих якостей. Адже саме ця сторона є основою формування рис, що стосуються стильових особливостей виконання діяльності, а саме – цілеспрямованості, організованості, дисциплінованості, зібраності, акуратності та ін. Вміння виконувати професійні завдання поетапно розглядається і як умова формування одного з різновидів саморегуляції особистості - довільної активності.

Мотиваційна складова діяльності – це її енергетична основа. Вона забезпечує позитивне ставлення до виконання професійних завдань, що є необхідною умовою здійснення діяльності. В основі позитивного ставлення лежить мотиваційна сфера особистості, усі спонуки її активності, що виникають на основі потреб особистості. На формування професійно значущих мотивів діяльності у майбутнього правоохоронця, а саме соціально значущих мотивів, потреби в досягненні успіхів в роботі, професійного престижу,

авторитету і пошани серед колег, а також громадян, чий законні права і інтереси він захищатиме, має спрямовуватися спеціальний розвивально-виховний вплив. Водночас розглядаються самостійні передумови становлення позитивного ставлення до діяльності, серед яких найважливіше значення має її результативність. Добір адекватних можливостям курсанта професійних завдань, сприяння їх виконанню, за необхідності надання дозованої індивідуальної допомоги (загальної, вербальної, практичної) з метою доведення роботи до завершення і, таким чином отримання позитивного результату та позитивних емоцій сприяють становленню мотиваційної складової діяльності.

Формування у курсантів діяльності, як основи становлення професійно важливих якостей, може проводитись і за іншими структурами, враховуючи їх можливості у зазначеному плані. Така робота має здійснюватися у навчально-виховному процесі з використанням усіх засобів педагогічного впливу – змісту, методики, організаційних форм. При цьому формування діяльності, окремих її складових та характеристик, пов'язаних з ними професійних якостей може бути як навчальною, так і розвивальною чи виховною метою.

Як зазначалось вище, для розвитку професійно-важливих якостей майбутніх правоохоронців у ВНЗ продуктивним є використання й особистісного підходу, відповідно до якого розгляд та формування окремої психічної властивості має здійснюватися в контексті особистості в цілому. Відмічається, що у розвитку людини потрібно виходити з того, що вона є особистістю, яка характеризується цілісністю, унікальністю, неповторністю.

Особистісний підхід як методологічний інструментарій складається з: концептуального уявлення про особистість, комплексної психодіагностики якостей особистості, концептуальної інтерпретації отримуваних при цьому даних, комплексу методів цілісного, всебічного розвитку якостей особистості, умов цілісної реалізації цих якостей у відповідних видах спільної діяльності та соціальної поведінки. Відповідно, особистісний підхід передбачає: виявлення та розкриття можливостей людини; становлення у неї свідомості та самосвідомості, допомогу в усвідомленні себе як особистості, своїх

можливостей; розвиток її особистості та психофізичних можливостей; сприяння особистісно-значущим її самовизначенню, самореалізації та самоствердженню [9; 12; 16].

Використання особистісного підходу у навчально-виховному процесі ВНЗ, спрямованого на підготовку майбутніх правоохоронців, потребує щонайперше визначення концептуального уявлення про особистість. Саме розуміння того, що є особистість, яка її структура, чим детерміновано її становлення, покладається в основу розуміння можливостей становлення певних особистісних властивостей.

Особистість – це саморегульоване системне утворення, що складається з соціально значущих психічних властивостей, які забезпечують вибірковість відношень та регуляцію поведінки людини як поведінки суб'єкта активності [11; 13]. Виходячи з того, що до особистісних властивостей відносять спрямованість, характер, здібності, темперамент (за А.Г.Ковальовим), спрямованість, досвід, форми відображення, біологічно зумовлену підструктуру (перший вимір - динамічна функціональна структура особистості) та здібності й характер як інтегративні властивості особистості (другий вимір – за К.К.Платоновим), які різною мірою залежать від соціального та біологічного чинників, ми знаходимо місце в структурі особистості й професійно-значущим якостям правоохоронця, що дозволяє визначити особливості їх формування у майбутніх фахівців.

Зокрема, найважливіші для правоохоронця якості пов'язані з його спрямованістю, яка найбільшою мірою піддається соціальним, і щонайперше навчально-виховним, впливам. Саме тут формуються цінності людини (в тому числі й професійні), що проявляються як в усвідомлених, так і неусвідомлених спонуках активності; а мотиваційна сфера, що визначає спрямованість особистості, формується передусім завдяки усвідомленню особою потреб, включаючи й професійні, суспільно значущі. Провідним у формуванні спрямованості особистості (її потреб, цінностей, життєвих цілей та планів, ідеалів, інтересів, світогляду, переконань та ін.) є найближче оточення,

референтна для особи соціальна група. У зв'язку з цим особливі можливості щодо формування суспільно значущої мотивації діяльності, моральності, правосвідомості у курсантів містить навчально-виховний процес, соціально-психологічні умови їх функціонування у ВНЗ.

Значною мірою від педагогічних впливів залежить і формування характеру (як оціненої відповідно до моральних норм особистості) та його рис, пов'язаних з моральністю та розвитком усіх сфер психіки – пізнавальної, емоційної, вольової; пов'язаних зі ставленням до навколишнього світу (себе, людей, діяльності, природи, речей), з виконанням діяльності – мотиваційні та інструментальні, що надають діяльності стильових особливостей.

Значною мірою піддаються педагогічному впливові якості, що визначають комунікативну компетентність та організаторські здібності, адже їх формування уможливується як у процесі навчання та виховання курсантів, так і в процесі спеціально організованої тренінгової роботи, спрямованої на опанування важливими для цього навичками. Закріплення та подальше використання таких навичок у практичній діяльності та спілкуванні є передумовою становлення похідних від них професійних якостей.

Менш залежними від педагогічних впливів (але тими, що підлягають вправлянню), є особливості окремих психічних процесів, як пізнавальних, так і емоційно-вольових. Найменше піддаються змінам біологічно обумовлені особливості особистості – темпераментальні, які визначаються особливостями нервової системи, та ін. Такі особливості є сталими, змінюються лише їх прояви в результаті тренування. Врахування цього факту є обов'язковим для визначення професійного шляху майбутнього правоохоронця. Якщо висуваються жорсткі професійні вимоги до особливостей нервової системи людини, то здійснюється професійний відбір. Відсутність же таких жорстких вимог уможливує використання індивідуального підходу (як складової особистісного) – індивідуалізації вимог до суб'єкта та способів його роботи (адже не можна вимагати однаково швидкого прийняття рішення чи виконання завдання від осіб з рухливою та інертною нервовою системою).

Важливим напрямком збалансування діяльності та темпераментальних особливостей є становлення в особи індивідуального стилю діяльності – індивідуально-своєрідної системи способів діяльності, до якої людина постійно вдається (свідомо чи стихійно) для найкращого врівноважування своєї типологічно зумовленої індивідуальності з предметними, зовнішніми умовами діяльності. Найважливішими умовами формування індивідуального стилю діяльності є: 1) поетапність формування - засвоєння еталонного способу діяльності на основі формування автоматизмів завдяки розв'язанню завдань еталонним способом та розв'язання завдань жорстко регламентованими способами ⇒ набуття досвіду самостійно обирати спосіб діяльності ⇒ усвідомлення переваг еталонного способу діяльності у плані часових витрат та психофізіологічних зусиль; 2) контроль за виконанням діяльності різними способами з метою відсіювання нераціональних (псевдостилів); 3) формування позитивного ставлення до діяльності за умов: а) її результативності, б) нейтралізації навіюваних оцінок власних особливостей, в) формування впевненості у своїх можливостях, г) показу переваг і недоліків у роботі, д) створення сприятливого емоційного фону при критичному аналізі діяльності та ін. Коли ж йдеться про корекцію ІСД, то це не значить, що усім людям з різним темпераментом нав'язуються однакові способи виконання діяльності. Йдеться про усунення крайнощів, що негативно позначаються на діяльності, про формування способів виконання дій в оптимальних межах (відповідно до кривої Гауса), які забезпечують ефективну діяльність: в одних випадках особливості виконання діяльності обмежуються, в інших – “підтягуються” до певного рівня. Таким чином, врахування в організації людської діяльності індивідуального стилю містить певні резерви підвищення ефективності її виконання [14].

Розглядаючи проблему становлення професійно-значущих якостей правоохоронця в особистісному контексті, необхідно сказати про групу якостей, що пов'язана зі здатністю до саморегуляції. Це ж торкається питання детермінант особистісного зростання, найсуттєвішими серед яких є соціалізація

та індивідуалізація. У процесі соціалізації особа засвоює накопичений людством суспільний досвід у вигляді знань про явища оточуючої дійсності, норми поведінки, відповідні способи дій. І без цього людина-індивід ніколи не зможе сформуватися як особистість. Однак, незважаючи на значення соціалізації для становлення особистості, цієї умови недостатньо для становлення особистості як утворення, що характеризується цілісністю, неповторністю, саморегульованістю, вибірковістю відношень та способів дій у певних ситуаціях. Саме ця сторона суті особистості пов'язується з такою детермінантою її становлення як індивідуалізація – процесом набуття особою все більшої самостійності, формування власного та унікального способу життя та власного внутрішнього світу. А це стає можливим лише на певній сходинці розвитку, який починає забезпечуватися самодетермінацією: особистість сама починає організовувати особисте життя, власний розвиток, в тому числі особистісне зростання. Передумовою можливості самодетермінації розвитку є формування у дитини самосвідомості. На основі розвитку самосвідомості людина стає здатною оцінювати свої особливості, якості, можливості та впливати на своє особистісне зростання. Це стосується й професійного становлення. У зв'язку з цим доречно навести думку Л.С.Виготського про те, що вищим рівнем розвитку особистості є рівень самоорганізації завдяки розвитку самосвідомості, рефлексії [11; 13].

Таким чином, суть професійного зростання в особистісному контексті пов'язується з такими поняттями, як самосвідомість, рефлексія та саморегуляція. Зміст же самосвідомості розкривається через поняття Я-концепції, самооцінки, рівня домагань. Відповідно, показниками особистісного зростання є їх сформованість та адекватність. Побудова розвивального та власне педагогічного впливу у зазначеному плані має передбачати досягнення визначених показників та передбачати формування в особі основних компонентів самосвідомості – когнітивного, емоційного та поведінкового.

Усвідомлення себе як особистості, знання та розуміння себе, своїх якостей (що складає зміст когнітивного компонента самосвідомості

особистості) потребує від особи здатності до рефлексії. На наш погляд, доцільним та продуктивним при розгляді рефлексії, як показника ефективності індивідуалізації, є думки І.Д.Беха щодо розуміння її психологічного змісту та поділу на типи (рівні), які даються у контексті певного виду саморегуляції як власне поведінкового компонента самосвідомості. У загальному значенні рефлексія розглядається як звернення мислення людини на свій внутрішній світ. При цьому розрізняється рефлексія нормативно-пояснювальна та особистісна. Якщо нормативно-пояснювальна пов'язана з мисленням, усвідомленням власної діяльності та має значення для інтелектуального розвитку, то особистісна пов'язана зі смисло-ціннісною самосвідомістю суб'єкта, з його Я-духовним[15].

Формування самосвідомості неможливе без становлення емоційного компонента, який виконує оцінно-мотиваційну, енергетичну функцію щодо готовності до саморегуляції у плані забезпечення відповідності самооцінки та рівня домагань зі своїми можливостями, збереження самоповаги, підвищення ефективності діяльності, формування у себе певних особистісних якостей та особистості загалом. Найважливішим же показником сформованості самосвідомості як основи самодетермінації особистісного становлення є поведінковий компонент, суть якого пов'язується зі здатністю до саморегуляції у плані особистісного самовдосконалення, саморозвитку. Саморегуляція, у свою чергу, здійснюється в єдності енергетичних, динамічних і змістовно-сміслових аспектів.

Поняття саморегуляції визначається як система психічного самовпливу особистості з метою свідомого управління власними психічними станами відповідно до вимог ситуації та доцільності. Саморегуляція розглядається відмітною характеристикою та метою психічного на різних рівнях відображення (сенсорно-перцептивному, уявлення, мовленнєво-мисленнєвому, свідомості (Б.Ф.Ломов); саморегуляція є найважливішою характеристикою й особистості професіонала. При цьому рівні психічного відображення характеризуються різним характером дій, які регулюються. Якщо на сенсорно-

перцептивному рівні регулюються актуальні, поточні дії; на рівні уявлення - найближчі потенційні дії, пов'язані з плануванням, формуванням еталонів, контролем та корекцією дій тощо, то на мовленнєво-мисленнєвому рівні уможлиблюється регуляція, планування в масштабах життя суб'єкта. Враховуючи форми психічного відображення на різних його рівнях, саморегуляція може здійснюватися різними засобами - чуттєвими образами, образами уявлення, що мають елементи узагальнення, поняттями (знаками) [15].

Проблема саморегуляції розглядається щонайперше в контексті проблеми свідомої активності людини (як зовнішньої, практичної, так і внутрішньої, психічної) – довільної, регульованої. У психічній діяльності вона має місце у довільних її формах (довільна увага, довільні пізнавальні процеси, дії). Саморегуляція розглядається як стрижень довільної поведінки та діяльності – цілеспрямованої, зорієнтованої на досягнення поставленої мети, що може відбуватися й в умовах необхідності долаття перешкод (вольова поведінка). Широкого застосування в теорії та практиці навчання, трудової підготовки учнів набули розробки щодо проблеми формування навчально-практичної діяльності відповідно до її етапів: аналіз діяльності, її планування, організація, власне виконання, самоконтроль та корекція результатів діяльності; формування таких її характеристик, як усвідомленість, цілеспрямованість, стійкість тощо. Значною мірою здатність до саморегуляції пов'язується з виконанням таких етапів діяльності, як самоконтроль та корекція. Можна припустити, що така саморегуляція розглядається, як показує її аналіз, переважно на рівні регуляції актуальних та потенційних дій; особистісна ж саморегуляція пов'язується умовно з мисленнєво-мовленнєвим рівнем, але з особливим її змістовим наповненням – саморегуляцією та гармонізацією своїх духовно-моральних, смисло-ціннісних та інших особистісних властивостей, які різною мірою залежать від біологічних та соціальних чинників.

Визначаються етапи (або рівні) становлення саморегуляції на шляху формування особистості: 1) базальна емоційна саморегуляція; 2) вольова

саморегуляція; 3) смислова, ціннісна саморегуляція. У літературних джерелах відмічається, що емоційно-вольова саморегуляція забезпечує стресостійкість, зняття емоційної напруги, позбавлення чи послаблення негативних емоцій, вироблення позитивних установок, мобілізацію організму для виживання в екстремальних умовах життєдіяльності тощо. У власне вольовій саморегуляції, яка є важливою її складовою у процесі досягнення поставленої мети за умов виникнення зовнішніх чи внутрішніх перешкод, слід відмітити необхідність здійснення дій-виконання та дій-затримок. Смислова ж, ціннісна регуляція – це власне вершина в особистісній саморегуляції. Однак лише в єдності її проявів та рівнів особистісна саморегуляція є базальною характеристикою особистості як саморегульованої системи психічних властивостей, яка може «дати собі раду», бути здатною до саморозвитку та самовдосконалення, до ефективної життєдіяльності, самореалізації, особистісної зрілості [15].

Розглянувши значення концептуального уявлення про особистість для формування у майбутніх правоохоронців професійно-значущих якостей, слід сказати про важливість й інших етапів розгортання особистісного підходу, передусім необхідності виявлення наявних у курсантів професійно значущих якостей. Зазначимо, що вивчення професійних здібностей курсантів може здійснюватися і в природних для них умовах - на навчальних заняттях та у громадській роботі. При цьому враховується не лише те, як вони навчаються, а й за рахунок яких якостей досягають позитивних результатів (завдяки інтелекту, професійному досвіду, наполегливості, самоорганізації тощо). Важливим є сприяння усвідомленню ними своїх властивостей, формуванню у самосвідомості та здатності до саморозвитку, орієнтуючись на повноту характеристик професійної діяльності та вимоги до її суб'єкта.

Список використаних джерел

1. Васильев В.Л. Юридическая психология / Васильев В.Л.. – СПб.: Питер, 2005. – 655 с.
2. Петруня О.Э. Юридическая психология / Петруня О.Э. – М.: Изд. Центр ЕАОИ, 2007. – 171 с.

3. Прикладная юридическая психология /Под ред. А.М.Столяренко. – М.: Юнити-Дана, 2001. – 639 с.
4. Романов В.В. Юридическая психология / Романов В.В. – М.: Юристъ, 1998. – 488 с.
5. Чуфаровский Ю.В. Юридическая психология / Чуфаровский Ю.В.. – М.: Право и закон, 1997. – 320 с.
6. Юридична психологія / За заг. ред. Л.І.Казміренко, Є.М.Моїсеєва. – К.: КНТ, 2007. – 360 с.
7. Монастирський В.М. Організація процесу професійного самовдосконалення курсантів вищих навчальних закладів МВС України: наук.-метод. рек./ Монастирський В.М. – Донецьк: Донец. юрид. ын.-т МВС при Дон. НУ, 2005. – 80 с.
8. Кудерміна О.І. Психологія особи як суб'єкта правоохоронної діяльності /Кудерміна О.І. – Чернівці: Наші книги, 2012. – 415 с.
9. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології / Рибалка В.В. – К.: Ніка-Центр, 2003. – 204 с.
10. Хохліна О.П. До проблеми використання категорії діяльності в юридико-психологічних дослідженнях / Хохліна О.П. // Філософські, методологічні та психологічні проблеми права: Зб. матеріалів V міжнародної науково-теоретичної конференції. Київ, 17 листопада 2012 р. – К.: НАВС, 2012. – С.233-235.
- 11.Хохліна О.П. Особистість у контексті проблеми соціалізації аномальної дитини / Хохліна О.П. // Зб. наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені І.Огієнка. Серія соціально-педагогічна. Вип. 20. У двох частинах. Частина 1. – Кам'янець-Подільський: Медобори-20006, 2012. – С.257-265.
- 12.Хохліна О.П. Проблема суті особистісного підходу як методологічної основи розробки особистісно орієнтованих освітніх технологій / Хохліна О.П. //Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: Наук.-метод.зб. Вип.8. Т.1. – Запоріжжя, 2006. – С. 201-205.
- 13.Хохліна О.П. Психолого-педагогічне забезпечення соціалізації дитини в освітньому закладі: теоретичний аспект проблеми / Хохліна О.П. // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. – Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. Том XI. – Соціальна психологія. – Вип. 6. – Книга П. – С. 416-424.
- 14.Хохліна О.П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку / Хохліна О.П. – К.: Педагогічна думка, 2000.
15. Хохліна О.П. Саморегуляція як показник особистісного зростання учнів спеціальних освітніх закладів / Хохліна О.П., Хохліна І.В. //Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія / за ред. О.М.Вержиховської, В.І.Співака. – Вип. 4. - Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2013. – С. 226-231.
- 16.Хохліна О.П. Системний, діяльнісний та особистісний підходи як методологічний інструментарій діяльності дефектолога / Хохліна О.П. // Зб.

наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна. Вип.. 11. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С.162-168.

14.06.13

РЕЗЮМЕ

Хохлина Е.П. Психологические основы формирования профессионально-значимых качеств у будущих правоохранителей

В статье рассматриваются теоретические вопросы формирования профессионально-значимых качеств у будущих правоохранителей, которые определяются в плане деятельностного и личностного подходов в психологии и педагогике. Основой становления качеств рассматривается усвоение курсантами специально организованной, в соответствии с заданными с этой целью параметрами, правоохранительной деятельности; а содержанием – их формирование в личностном контексте.

Ключевые слова: профессионально-значимые качества правоохранителей, деятельность, личность.

Khokhlina E.P. Psychological bases of formation of professionally meaningful qualities of future servicemen of law enforcement agencies

The article deals with the theoretical problems of the formation of professionally meaningful qualities of future servicemen of law enforcement agencies which are specified in terms of activity and personality approaches in psychology and pedagogics. The acquiring of skills and knowledge by trainees during specially organized, according to the set-up parameters, law enforcement activities is the basis of the qualities formation; while their formation in the personality context is the content.

Key words: professionally meaningful qualities of future servicemen of law enforcement agencies, activities, personality.